

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**ІТ-ПРАВО
ПІД ЧАС ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ:
ВІД ПОШУКУ ПАРАДИГМИ
ДО ПРАГМАТИЧНИХ РІШЕНЬ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової*

Одеса
Фенікс
2025

*Рекомендовано рішенням вченої ради
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 9 від 30 червня 2025 р.)*

Рецензенти:

Майданик Р. А. – академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Соколов А. В. – доктор технічних наук, професор, професор кафедри кібербезпеки Національного університету «Одеська юридична академія»;

Маковій В. П. – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ.

I-87 **ІТ-право під час гібридної війни: від пошуку парадигми до практичних рішень** : кол. монографія / за заг. ред. проф.: Є. Харитонов, О. Харитонов, І. Давидової. – Одеса : Фенікс, 2025. – 588 с.
ISBN 978-617-8430-70-2

Монографія є продовженням циклу праць колективу кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», присвячених результатам досліджень цивілістичних шкіл університету від часу їхнього формування до гібридної війни, що триває нині. У третьому томі аналізуються в контексті гібридної війни: проблеми визначення концепту «ІТ-право», особливості правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з використанням інформаційних технологій, особливості механізму цивільно-правового регулювання у сфері ІТ, чинник симулякру, значення та роль інформаційного середовища як стратегічного ресурсу, правові рамки для цифрових активів і перспективи цифрової власності, ІТ-правочини, порушення прав інтелектуальної власності в Інтернет, протидія кіберзагрозам у гібридній кібервійні, загрози вербування неповнолітніх через соцмережі та месенджери та юридичні заходи запобігання таким загрозам, правове регулювання стартапів, е-кредитування, цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану кібератаками, забезпечення інформаційної безпеки електронного судочинства в умовах гібридної війни в Україні та ін.

Авторський колектив концентрував увагу на обґрунтуванні необхідності комплексного вирішення практичних питань впорядкування інформаційно-технологічні відносини в умовах гібридної російсько-української війни. Автори прагнули розкрити особливості правового регулювання цих відносин і запропонувати власне бачення шляхів вирішення проблем, що виникають у цій сфері. Усвідомлюючи спірність низки висновків і пропозицій, автори розраховують на продовження плідних дискусій з проблем правового регулювання інформаційних технологій, зокрема в умовах гібридної війни.

Монографія може бути цікавою науковцям, практикуючим юристам, викладачам, аспірантам, здобувачам вищої освіти, а також широкому загалу небайдужих українців, які цікавляться проблемами правового регулювання у сфері ІТ, зокрема під час гібридної війни.

УДК 340:004:327:355

ЗМІСТ

Авторський колектив	5
Розділ 1. Прагматична (соціологічна) школа «ІТ-права» – відповідь цивілістики на виклики інформаційного суспільства (Євген Харитонов, Олена Харитонova, Ірина Давидова)	7
Розділ 2. Концепт ІТ-права (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	30
Розділ 3. Гібридна інформаційна війна та інформаційні технології (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	65
Розділ 4. ШІ як бінарна категорія ІТ (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	93
Розділ 5. Симулякр, гібридна (інформаційна) війна і потенціал ІТ (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	119
Розділ 6. Інформаційне середовище як стратегічний ресурс у гібридних конфліктах (Оксана Калітенко)	143
Розділ 7. Правові рамки для цифрових активів: перспективи цифрової власності (Катерина Некіт)	175
Розділ 8. Захист немайнових прав у медіапросторі в період гібридної війни (Алла Кирилюк, Лариса Галупова)	203
Розділ 9. ІТ-правочини в умовах гібридної війни (Ірина Давидова)	250
Розділ 10. Порушення прав інтелектуальної власності в мережі інтернет під час гібридної агресії в умовах воєнного стану (Наталія Бааджи)	279
Розділ 11. Кіберзагрози у гібридній кібервійні: дія і протидія (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	323
Розділ 12. Етико-юридичні аспекти використання штучного інтелекту в мережі інтернет в умовах гібридної війни (Олександр Омельчук)	351
Розділ 13. Застосування систем автоматизованого прийняття рішень під час збройного конфлікту (Віра Токарева)	378

Розділ 14. Гібридна війна і кіберзброя (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	388
Розділ 15. Вербування неповнолітніх через соцмережі та месенджери в умовах гібридної війни: загрози, механізми та заходи запобігання (Вікторія Рябченко).	420
Розділ 16. Правове регулювання діяльності стартапів в умовах гібридної війни: виклики, можливості та перспективи (Дмитро Розумейко).	435
Розділ 17. Е-кредитування у період воєнного стану (Олена Берназ-Лукавецька)	453
Розділ 18. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану кібератаками (Богдан Фасій)	483
Розділ 19. Сімейні правовідносини в сфері інформаційних технологій в умовах гібридної війни (Оксана Сафончик)	514
Розділ 20. Забезпечення інформаційної безпеки електронного судочинства в умовах гібридної війни в Україні (Крістіна Дрогозюк)	545
Розділ 21. Кіберспортивна дипломатія: перспективи для України (Максим Ткалич, Юлія Толмачевська)	557
Список основних праць представників школи	565

Авторський колектив

Харитонов Євген (ORCID ID: 0000-0001-5521-0839), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, зав. кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 1 (у співав. з О. Харитоновою, І. Давидовою); розділ 2 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 3 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 4 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 5 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 11 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 14 (у співав. з О. Харитоновою);

Харитонova Олена (ORCID ID: 0000-0002-9681-9605), докторка юридичних наук, професорка, членкиня-кореспондент НАПрН України, зав. кафедри права інтелектуальної власності і патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 1 (у співав. з Є. Харитоновим, І. Давидовою); розділ 2 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 3 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 4 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 5 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 11 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 14 (у співав. з Є. Харитоновим);

Давидова Ірина (ORCID ID: 0000-0001-5622-671X), докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 1 (у співав. з Є. Харитоновим, О. Харитоновою); розділ 9;

Некіт Катерина (ORCID ID: 0000-0002-3540-350X), докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 7;

Сафончик Оксана (ORCID ID: 0000-0001-6781-8219), докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 19;

Бааджи Наталія (ORCID ID: 0000-0002-9889-4879), кандидатка юридичних наук, доцента, доцентка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 10;

Берназ-Лукавецька Олена (ORCID ID: 0000-0002-2133-1672), кандидатка юридичних наук, доцента, доцентка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 17;

Галупова Лариса (ORCID ID: 0000-0001-6263-2773), кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 8 (у співав. з А. Кирилюк);

Дрогозюк Крістіна (ORCID ID: 0000-0001-9254-9575), кандидатка юридичних наук, доцента, доцентка кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу НУ «ОЮА»: розділ 20;

Калітенко Оксана (ORCID ID: 0000-0003-1001-3561), кандидатка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 6;

Кирилюк Алла (ORCID ID: 0000-0002-3051-6599), кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 8 (у співав. з Л. Галуповою);

Омельчук Олександр (ORCID ID: 0000-0002-0082-3619), кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 12;

Ткалич Максим (ORCID ID: 0000-0003-4224-7231), кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Запорізького національного університету: розділ 21 (у співав. з Ю. Толмачевською);

Токарева Віра (ORCID ID: 0000-0002-8409-1477), кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 13;

Толмачевська Юлія (ORCID ID: 0000-0002-7964-8875), докторка філософії (081 право): розділ 21 (у співав. з О. Ткаличем);

Фасій Богдан (ORCID ID: 0000-0002-8715-930X), кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету судового та міжнародного права НУ «ОЮА»: розділ 18;

Розумейко Дмитро (ORCID ID: 0000-0001-8206-1031), аспірант кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 16;

Рябченко Вікторія (ORCID ID: 0009-0007-1542-6492), аспірантка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 15.

Розділ 2

КОНЦЕПТ ІТ-ПРАВА¹

DOI

Євген Харитонов

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України*

Олена Харитонова

*докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондент НАПрН України*

Попередні зауваження

Формування інформаційно-комунікаційних технологій істотно вплинуло на розвиток суспільства, стало чинником інформаційної революції, зумовивши виникнення єдиного світового інформаційного простору. Інтернет перетворився на засіб передачі інформації, доступний кожному, хто має персональний комп'ютер. Інформаційно-комунікаційні технології розвиваються у небаченому досі темпі. Так, за перше десятиріччя XXI ст. кількість користувачів Інтернету зросла з 350 мільйонів до понад двох мільярдів.² Ще ніколи в історії людства так багато людей не були пов'язані між собою в мережі, що працює в режимі реального часу; безпрецедентними є можливості колективної дії через спільні Інтернет-платформи (для споживачів, творців, дослідників, активістів і багатьох інших). Плоди такого грандіозного масштабу, що ми їх бачимо сьогодні, – від вірусного музичного кліпу до міжнародного електронного торговельного майданчика – тільки натяк на те, що нас чекає далі.³

¹ Використані матеріали та ідеї, сформульовані раніше і викладені у ІТ-право: теорія та практика

² Ерік Шмідт, Джаред Коен. Новий цифровий світ Переклала з англ. Ганна Лелів. Львів: Літопис, 2015. С. 10.

³ Ерік Шмідт, Джаред Коен. Новий цифровий світ Переклала з англ. Ганна Лелів. Львів: Літопис, 2015. С. 16.

У переважній більшості випадків оцінка зростання значення інформаційно-комунікаційних технологій є позитивною, підтвердженням чого є прийняття країнами «Великої вісімки» в Окінаві у 2000 році Хартії глобального інформаційного суспільства (Окінавська хартія). В Україні основні напрямки державної політики у галузі інформатизації визначені Указом Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної Мережі та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні», яким, зокрема, передбачається вдосконалення правового регулювання діяльності суб'єктів інформаційних відносин, виробництва, використання, поширення та зберігання електронної інформаційної продукції, захисту прав на інтелектуальну власність, посилення відповідальності за порушення встановленого порядку доступу до електронних інформаційних ресурсів всіх форм власності, за навмисне поширення комп'ютерних вірусів тощо.

Разом із тим, загрози, що виникають внаслідок поширення ІТ,¹ не можуть залишатися поза увагою суспільства. Якість і кількість таких загроз істотно зросли під час гібридної війни, які через насиченість інформаційно-комунікативними технологіями часто-густо (особливо до повномасштабного російського вторгнення) ототожнювали з інформаційною війною.

Природно, що проблематика «ІТ-права» останнім часом викликає усе більший інтерес, що зумовлено поширенням ІТ-відносин та зростанням питомої ваги юридичної активності у цій галузі на практиці.

Соціальне управління, правове регулювання та правовідносини в інформаційному суспільстві

Терміном «інформація», який є ключовим у понятті «інформаційне суспільство», позначається багато явищ (іноді споріднених між собою, а іноді пов'язаних лише позірно), котрі існують у різних галузях і супроводжуються тлумаченнями та оцінками під різними кутами

¹ Е-бандити. *Український тиждень*. 2017. № 21. (26.05-1.06). С. 28-29; Кікерчук Р. Наркобарони тепер сидять за комп'ютером... *Високий замок*. 2017. № 52. С.1, 10; Війна з кіберджихадом. *Український тиждень*. 2017. № 24.(16-22. 06). С. 24-26; Макаревич Е. ТОП-10 цифрових угроз ХХІ века. *Фокус*. 2017. № 27. С. 20-23.

зору, що значно утруднює формування єдиного підходу до оцінки цієї категорії.¹

У свою чергу терміно-поняття «інформаційне суспільство», як таке, що має безпосередній стосунок до інформації та інформаційних технологій, останнім часом широко вживається у різноманітному контексті у вузькому та широкому значеннях.

У вузькому значенні інформаційне суспільство – це: 1) суспільство, в якому виробництво, розподіл і споживання інформації є основною сферою діяльності; 2) суспільство нового типу, що формується внаслідок вибухового розвитку та конвергенції інформаційних та комунікаційних технологій, в якому головною умовою добробуту стає знання, здобуте завдяки безперешкодному доступу до інформації та вмінню працювати з нею; глобальне суспільство, в якому обмін інформацією не має меж; яке сприяє взаємопроникненню культур, водночас відкриваючи кожному співтовариству нові можливості для самоідентифікації; 3) вид постіндустріального суспільства, основою умовою формування якого є високотехнологічні глобальні інформаційні мережі, де інформація розглядається як товар, основна соціальна цінність.

У широкому розумінні інформаційне суспільство – це складова громадянського суспільства, що функціонує в рамках єдиного інформаційно-комунікаційного простору, в якому домінують нові технологічні уклади, котрі базуються на масовому використанні перспективних інформаційних технологій, засобів комп'ютерної техніки і телекомунікацій, створено якісно новий ринок знань та інформації як визначальних чинників виробництва інформаційних ресурсів та трансформації їх у реальні ресурси соціально-економічного розвитку, а також задоволення потреб суспільства і окремої людини в інформаційних продуктах, послугах тощо.² Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства в

¹ Кормич Б. А. Інформаційне право: підручник. Харків: БУРУН і К, 2011. С.5-32; Пилипчук В. Г., Цимбалюк В. С. Історико-правові проблеми становлення і розвитку інформаційної сфери та інформаційного права в Україні (кінець XX – початок XXI століття). *Вісник національної академії правових наук України*. 2016. № 4. С. 39; Тугарова О. К. Інформація як основний об'єкт інформаційних правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 358-361.

² Попова Т. В., Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації [словник]; за заг. ред. В. А. Ліпкана. К.: ФОП О. С. Ліпкан, 2016. С. 160-161.

Україні на 2021-2026 роки серед інших, названо такі стратегічні напрями: удосконалення з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та принципів безбар'єрності законодавчого регулювання порядку та способів подання звернень, у тому числі юридичними особами, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також розгляду таких звернень, відповідальності за їх неналежний розгляд та зловживання правом на звернення; удосконалення правового регулювання процедури подання та розгляду електронних петицій, що набрали необхідну кількість підписів, у тому числі передбачення їх розгляду на засіданнях органів місцевого самоврядування з наданням слова ініціатору петиції або його уповноваженому представнику; удосконалення законодавчого регулювання та впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення механізмів місцевої демократії та доступних форматів для осіб з інвалідністю¹.

Таким чином, фактично пропонується розглядати інформаційне та громадянське суспільства як кореляти, тобто, як поняття, що невід'ємно пов'язані одне з одним (до цього питання ми ще повернемося далі).

З практичних міркувань можна обмежуватись стислим визначенням інформаційного суспільства як фази еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання продукуються за допомогою інформаційних і комунікаційних технологій в єдиному інформаційному просторі.

У кожному разі, ключовими словами концепту «інформаційне суспільство» є: «інформація» та «суспільство».

Разом із тим, варто звернути увагу на те, що, хоча інформаційне поле, на думку Кріфа Коха, не є унікальною особливістю лише біологічних організмів, а існує взагалі у Всесвіті, як такому,² однак при сучасному рівні знань вплив на це поле з метою його впорядкування реально можливий лише у частині його біологічного (людського) субстрату.

¹ Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021. (rada.gov.ua)

² <http://nv.ua/techno/science/bog-povsjudu-amerikanskij-fizik-vydvynul-teoriju-o-tom-chto-vselennaja-obladaet-soznaniem-1546675.html>

Чим, власне, і зумовлюється наголошування на значенні не лише «інформації», «інформаційних технологій» тощо, а саме «інформаційного суспільства» (що, зокрема, знайшло відображення у резолюції Генеральної Асамблеї ООН 27 березня 2006 р., якою 17 травня проголошене Міжнародним днем інформаційного суспільства). Цими обставинами зумовлені і можливості та завдання соціального управління в інформаційному суспільстві.

Характеристику соціального управління доцільно почати зі з'ясування того, що мається на увазі під «регулюванням» (або ж «впорядкуванням»), як таким. Адже від того, що ми вкладаємо в поняття «регулювання», залежить розуміння можливості правового впливу на правомірну поведінку приватних осіб, визначення суб'єкта, котрий може здійснюватися такий вплив: держава, фігуранти держави, самоврядні органи, інші суб'єкти публічного права тощо.

Отже, візьмемо за відправну тезу відображене, практично, у будь-якому тлумачному словнику розуміння дієслова «регулювати» як синоніму виразу «впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його, певній системі».

Одним з видів соціального регулювання є правове регулювання, предметом якого виступають суспільні відносини, впорядкування яких неможливе без використання норм права. Враховуючи це, «правове регулювання» можна визначити як один із основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави.

Елементами механізму правового регулювання є: 1) норми права, зафіксовані в законах та інших правових актах, якими визначається модель можливої та необхідної поведінки суб'єктів суспільних відносин; 2) юридичні факти; 3) власне правовідносини; 4) акти реалізації прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин, тобто дії цих суб'єктів у межах приписів відповідних правових норм; 5) правові санкції щодо порушників норм права.¹

Оскільки метою правового регулювання є впорядкування суспільних (тобто, соціальних) відносин, то йдеться про «соціальне регулювання» або ж «соціальне управління», котре може бути визначене як вплив на суспільство і окремі його ланки (членів су-

¹ Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл. Т. 5. 2003. С. 40-41.

спільства та їхні об'єднання) з метою впорядкування суспільних відносин, збереження якісної специфіки, вдосконалення та розвитку.

Наголосимо на діалектичній єдності суб'єктивних та об'єктивних чинників, котрі зумовлюють потребу в соціальному регулюванні.

Суб'єктивний чинник соціального регулювання – це прагнення колективів і окремих особистостей втілити цінності, які вони визнають і яких прагнуть) у процесі функціонування соціальної системи.

Об'єктивним чинником є те, що суспільству, яке за своїм характером є системним об'єктом, властива органічна тенденція впорядковувати своє існування. Така тенденція є об'єктивним процесом і в кінцевому підсумку не залежить від волі людей, хоча, звісно, вони можуть впливати на вибір тієї чи іншої форми впорядкування суспільного життя (наприклад, на встановлення форми держави, правових норм тощо).

Таким чином, впорядкування буття суспільства – це об'єктивна його потреба, але досягається ця мета за допомогою і в результаті взаємодії різноманітних об'єктивних та суб'єктивних факторів, впливу елементів системи один на одне. Внаслідок такого впливу і взаємодії вся система в цілому і кожен її елемент, зокрема, в певних умовах часу і простору існують найбільш оптимальним чином, що дозволяє говорити про певне саморегулювання суспільства або, у кожному разі, про існування такої тенденції.

Разом із тим, наявність певної тенденції суспільства до саморегуляції ще не дає підстав стверджувати, що закони функціонування та розвитку суспільства реалізуються автоматично.

Звідси випливає, що соціальне регулювання є предметом свідомої діяльності людей, яка ґрунтується на існуючих об'єктивних законах та, разом із тим, враховує їхні бажання.

Засобами соціального регулювання є: надання права робити щось; покладення обов'язку вчиняти певні дії; заборона вчиняти певні дії; застосування засобів соціального примусу та інших заходів впливу до порушників встановлених правил. Ці основні способи соціального регулювання доповнюються допоміжними: рекомендаціями, як те чи інше робити чи не робити; заохоченням, тобто заходами морального і матеріального стимулювання за виконання чи невиконання якихось дій.

Сукупність завдань соціального регулювання вирішується шляхом узгодження інтересів публічних (державних), колективних та приватних. У випадках неефективності соціального регулювання суперечності між цими інтересами можуть поглиблюватись у зв'язку, наприклад, зі зміною характеру політичних, культурних та економічних відносин, зміни умов господарювання, побутового життя тощо.

Результатом правового регулювання є виникнення правовідносин, котрі за сутністю є правовим зв'язком між суб'єктами правового впливу.

Класифікуючи правовідносини за різними підставами, їх можна поділити на:

- 1) відносини приватного та публічного права,
- 2) галузеві правовідносини: конституційно-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові, кримінально-правові тощо,
- 3) відносини регулятивні та охоронні,
- 4) відносини матеріальні та процесуальні,
- 5) відносини правозастосовчі та правотворчі (правостворюючі).

При цьому базовим є поділ правовідносин на ті, що виникають у галузі приватного права, і ті, що виникають у галузі публічного права. Значення такої класифікації полягає в тому, що у залежності від того, чи є відносини публічно-правовими чи приватноправовими, визначається їхній зв'язок з певною галуззю національного права, а відтак, якими є їхні властивості. Отже, при аналізі правовідносин, що складаються у ІТ-сфері, у першу чергу, мають бути визначені властивості правовідносин з урахуванням їхнього існування у контексті дихотомії «приватне право – публічне право».

Крім того, беремо до уваги ту обставину, що, зазвичай, правовідносини у ІТ-сфері за своєю сутністю є регулятивними, котрі, у свою чергу, є частиною дихотомії «регулятивні правовідносини – охоронні правовідносини». Критеріями поділу у цьому випадку є врахування функцій та завдань, властивих галузі права, в межах якої виникають певні правовідносини. Із врахуванням цих чинників, згадані види правовідносин можна охарактеризувати наступним чином:

- 1) регулятивні правовідносини – це правовідносини, через які здійснюється безпосереднє правове регулювання (впорядкування) суспільного життя – встановлення юридичних прав та обов'язків тощо;

2) охоронні правовідносини – це правові відносини, які «оформлюють» кримінальну, адміністративну та інші види юридичної відповідальності, забезпечують застосування інших юридичних санкцій тощо.

Відповідно до того, чи є правовідносини регулятивними чи охоронними, визначаються підстави їхнього виникнення: перші виникають з правомірних дій суб'єктів, другі – є наслідком протиправних дій і пов'язані з застосуванням державного примусу.

У звичайних умовах функціонування ІТ-сфери внаслідок правового регулювання (впорядкування) відносин, які до неї належать, виникають регулятивні цивільні правовідносини, котрі є засобом і результатом соціального регулювання. У зв'язку з цим виникає необхідність розмежування регулятивних цивільних правовідносин та регулятивних адміністративно-правових відносин, з якими пов'язують виконання управлінських функцій державою та її фігурантами.

Порівнюючи ці види правовідносин, передусім, слід звернути увагу на таку характерну рису, властиву для всіх публічних правовідносин взагалі, як те, що вони є свого роду «первинними» стосовно суспільних (владних) відносин. Правові відношення у галузі публічного права взагалі, а отже і в галузі адміністративного права, що є головним проявом права публічного на рівні національному, виникають, змінюються та припиняються тільки на підставі (за умов наявності) правових норм, що містяться в актах законодавства, котрі безпосередньо породжують правові відношення і реалізуються через них. Між цими явищами (нормою, що встановлена актом адміністративного законодавства, та адміністративно-правовими відносинами) існує причинний зв'язок.

Саме у публічних, зокрема, адміністративно-правових відносинах досягається мета правової норми, проявляється її реальна сила та ефективність.

Зазначимо, що суспільні відносини у галузі приватного права за певних умов можуть опосередковуватися іншими (не юридичними) нормами. Тому у цій галузі можлива ситуація, коли цивільні відносини сторін взагалі можуть не потребувати правового втручання, якщо між учасниками таких відносин не виникло суперечки, або суперечка, яка виникла, урегульована за взаємною згодою сторін цих відносин.

Викладені положення слугують підґрунтям аналізу сутності правовідносин у галузі «ІТ-права» та їхнього співвідношення з категоріями «ІТ-відносини», «ІТ-правовідносини», «Інтернет-правовідносини» тощо, знімаючи, до речі, питання про доцільність характеристики відносин у цій сфері, як «не правових в чистому вигляді» і не «фактичних» відносин.

ІТ-право та інтерактивне громадянське суспільство

Розглядаючи «ІТ-право» як концепт, іманентно властивий сучасній цивілізації, сучасному постіндустріальному (інформаційному) суспільству, не можна залишити поза увагою його співвідношення з іншим популярним концептом – «громадянське суспільство», розбудова якого в Україні у сучасних умовах набула значення одного з чинників стійкості і перемоги у гібридній війні.

У сфері громадянського суспільства діють не громадяни як суб'єкти політично-владних відносин і публічного права, а приватні особи зі своїми інтересами, суб'єкти приватного права, учасники громадянсько-правових відносин.

При цьому йдеться про появу нового типу особи, існування високих вимог громадянського суспільства до його громадян, котрі вирізняють їх поміж людей, як таких... Основу громадянського суспільства становлять правосвідомі громадяни та їх добровільні об'єднання, існування яких регулює не політична влада, а самоуправління, вільне волевиявлення громадян і правовий закон. Громадянське суспільство має складну і плинну структуру: це комплекс соціальних груп, приватних осіб, їхніх асоціацій та інституцій (сім'я, школа, церква, добровільні об'єднання, клуби, спілки, громадські організації, рухи, політичні партії), взаємодія яких регулюється правом.¹

Сутність громадянського суспільства полягає в тому, що воно є результатом узгодження інтересів та відносин, які формуються між приватними особами і створеними ними об'єднаннями, котрі існують та діють в умовах ринку.

¹ Біленчук П. Д., Гвоздецький В. Д., Сливка С. С. Філософія права: навчал. посібн. За ред. П. Д. Біленчука. К.: Атіка, 1999. С. 58-59.

Найбільш суттєві принципи громадянського суспільства склалися історично і сформульовані науковцями як його загальні ідеї: по-перше, економічна свобода, багатоманітність форм власності та ринкові відносини; по-друге, безумовне визнання і захист природних прав людини і громадянина, що передбачає рівність усіх перед законом; по-третє, відкритість та саморегуляція; по-четверте, розвиток демократії як політичного ідеалу і механізму життєдіяльності цієї системи; по-п'яте, наявність (розбудова) правової держави, яка ґрунтується на ідеї верховенства права, принципах поділу і взаємодії гілок влади та невтручання держави у приватне життя¹. Держава не керує громадянським суспільством, але, якщо вона є правовою державою, зобов'язана забезпечити умови його функціонування і життєдіяльності,² оскільки принцип пріоритетного функціонування громадянського суспільства стосовно державної влади є характерним для генеральної динаміки розвитку сучасної світової цивілізації.³

Враховуючи названі ознаки громадянського суспільства, можна зробити висновок, що оцінка інформаційного суспільства як складової частини суспільства громадянського виглядає дещо ідеалізованою. Очевидно, «інформаційним» суспільству стати набагато простіше, ніж «громадянським» (звісно, за наявності належного рівня технологій). Тому інформаційне суспільство може бути частиною громадянського суспільства, але й може взагалі не мати сукупності ознак останнього.

Конструкція «інформаційне суспільство = громадянське суспільство» стосується лише західної моделі інформаційного суспільства, де вони існують одночасно, що можна вважати «ідеальним випадком». Для такого випадку справедливим є твердження, з котрого, разом із тим, випливає, що інформаційне та громадянське суспільства співвідносяться як частина й ціле. Зауважимо, що таке бачення виглядає цілком логічним, оскільки «інформаційні прориви» чи «інформаційні

¹ Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку: монографія. За ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2013. 536 с.

² Кузнецова Н. Громадянське суспільство, держава, приватне право: проблеми співвідношення та взаємодії. *Право України*. 2014. № 4. С. 66.

³ Оніщенко Н. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави: теоретико-методологічні аспекти. *Право України*. 2014. № 4. С. 55. Огляд та ґрунтовний перелік ознак громадянського суспільства див.: Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою. *Право України*. 2014. № 4. С. 9-12.

революції» не є перманентними явищами, завдяки чому суспільство взагалі і громадянське суспільство, зокрема, може бути «інформаційним» різною мірою, і навіть, може не мати достатніх ознак останнього, тобто, бути «неінформаційним».

Принагідно зазначимо, що й тут не все у взаєминах інформаційної та громадянської частини суспільства виглядає так просто: у «комп'ютеризації суспільства» вбачають загрозу транснаціональної антиутопії, коли Інтернет з інструменту звільнення може перетворитися у небезпечний засіб тотального контролю. При цьому виникає колізія інтересів держави і особи, яку пропонується вирішити таким чином, аби гарантувати свободу волевиявлення там, де це можливо, і стримувати наступ антиутопії там, де перше неможливе.¹ Хоча існує і протилежна точка зору.²

Не зупиняючись на цьому питанні детальніше, оскільки воно застосовує на окреме дослідження, зазначимо тут лише визначальні риси громадянського суспільства. Зокрема те, що воно: 1) є результатом договору (консенсусу) між приватними особами, 2) виникає та існує на підґрунті лібералізму, 3) існує в умовах розвинутого цивілізованого ринку, 4) притримується формули свободи, вираженої як соціальні імперативи демократії, 5) має основою взаємин між людьми активність демократичного і ліберального характеру, 6) розглядається, передусім, як феномен поведінковий та інституціональний; 7) не є об'єктом державного управління, претендуючи, натомість, на забезпечення державою умов його функціонування та життєдіяльності.

Можна погодитися з розумінням громадянського суспільства як цілісної сфери громадського життя, відносно самостійної від державних інституцій і механізму державної влади. Громадянське суспільство – це унікальна система взаємодії суспільних індивідів, соціальних груп, верств і прошарків, що збалансовує вектори своїх складових, виявляючи рівнодіючу безлічі індивідуальних і групових прагнень та сподівань. Громадський лад своїм функціонуванням об'єктивно відтворює суспільні імперативи політичній системі, одно-

¹ Джуліан Ассанж Про майбутнє Інтернету. URL: <http://interviews.com.ua/c/612-assange-internet/>

² Вишневський А. Вплив інформатизації на розвиток громадянського суспільства. *Освіта регіону*. 2016. № 2. URL: ВПЛИВ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА-> Стаття -> Український науковий журнал «ОСВІТА РЕГІОНУ» (uu.edu.ua)

часно зумовлюючи становлення таких державних форм, які були б спроможні адекватно реагувати на об'єктивні інтереси суспільства.¹

В умовах становлення та розвитку інформаційного суспільства громадянське суспільство набуває нових рис, зумовлених тим, що важливу роль відіграють інформаційно-комунікаційні технології, які дозволяють збирати, обробляти, отримувати та передавати інформацію на локальному, загальнодержавному та міжнародному рівнях. Провідне місце серед таких технологій посідає Інтернет – глобальна телекомунікаційна мережа, яка з'явилася у 1969 р. і активно розвивається, починаючи з 80-х років ХХ ст. Основною метою Інтернет має поширення інформації серед користувачів, обмін такою інформацією. Він є унікальним засобом комунікації, що не знає часових і просторових меж, оскільки обмін інформацією відбувається блискучо і незалежно від відстані і кордонів. Всесвітня мережа у своєму розвитку пройшла три етапи.

Перший етап пов'язують з Web 1.0., функціонально обмеженою наданням користувачам можливостей читати інформацію і купувати речі.

Настання другого етапу (Web 2.0) припадає на початок 2000-х років, коли завдяки розвитку ІТ з'явилися більш потужні веб-сайти і більш надійні веб-інфраструктури, що дозволило користувачам не лише споживати інформацію з Інтернету, але й публікувати її. На цьому етапі Мережа стала чимось більшим, ніж гігантський торговий центр і онлайн-енциклопедія, перетворившись на місце, де люди могли вчиняти різноманітні дії.²

З цим етапом можна пов'язувати формування інтерактивного громадянського суспільства, під яким розуміємо систему взаємодії вільних громадян та їх добровільних об'єднань за допомогою Інтернету, у якому інформація є головним чинником соціалізації, з метою формування механізму реалізації та захисту основних прав і свобод людини, задоволення індивідуальних та групових прагнень і сподівань, впливу на владні державні інституції, напрямок державного розвитку в цілому.

¹ Пасько І. Т., Пасько Я. І. Громадянське суспільство і національна ідея. (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси). Донецьк: ЦГО НАН України, УКЦентр, 1999. С. 46.

² Шмідт Е., Розенберг Дж. Як працює Google. Пер. с англ. Ю. Гордієнка. К: Видавничка група КМ-БУКС, 2016. С. 274-275.

Яскравим прикладом прояву інтерактивного громадянського суспільства, що формується у глобальних масштабах, можна вважати Avaaz – рух, котрий за допомогою Інтернету об'єднує небайдужих людей, працюючи 17 мовами у 193 країнах, вважаючи своєю демократичною місією «подолання дистанції між світом, у якому ми живемо, і світом, у якому хотілося б жити більшості людей». На його рахунок мобілізація широкої підтримки кліматичних акцій, що спонукали до Паризької кліматичної угоди; відстоювання безкоштовного і відкритого Інтернету;¹ рятування бджіл від пестицидів; акції за порятунок океану від пластика та ін.² Особливістю цього та інших рухів є те, що об'єднання користувачів Інтернет у цьому випадку не має постійного характеру. «Інтерактивність» є проявом мобілізації, активізації частини суспільства для вирішення певних завдань, висловлювання позиції з певного приводу, підтримки певних громадських ініціатив. Будь-хто з учасників руху Avaaz (при тому, що членства у русі, як такого, тут немає, а отже це може бути, практично, кожен, навіть, не-офіт) має можливість запропонувати підтримати ініціативу стосовно вирішення важливої, на його думку, суспільної проблеми: підписати петицію, звернену до міжнародної організації, органів влади певної країни; зібрати кошти для матеріальної допомоги тощо.

Соціальні мережі

Новий етап розвитку громадянського суспільства інформаційної доби (інтерактивного громадянського суспільства) пов'язаний з появою соціальної мережі на основі платформи Facebook, завдяки якій люди отримали можливість обговорювати і ділитися інформацією про дії.³ Завдяки Інтернету відбувається соціальна інтеграція як процес утворення взаємозв'язків між індивідами, групами, яскравим прикладом чого є створення соціальних мереж, які набувають все більшого значення і охоплюють все ширше коло учасників, стаючи невід'ємною ознакою інтерактивного громадянського суспільства.

¹ <https://www.avaaz.org/page/ru/highlights/?onb>

² <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/15c6cc2fd833243e>

³ Шмідт Е., Розенберг Дж. Як працює Google. Пер. с англ. Ю. Гордієнка. К.: Видавничка група КМ-БУКС, 2016. С. 274-275.

Соціальні мережі (social network) – це соціальні структури, що утворюються окремими особами або організаціями з метою обміну інформацією, спілкування, комунікацій. Таким чином, стрімкий розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій створює таку ознаку диференціації суспільства, як ознака комунікативна. За допомогою комунікації суспільство може визначити себе, інформувати себе про власні інтелектуальні комунікації, піддавати інформацію сумніву, відхиляти її, нормувати комунікації як допустимі чи неприпустимі тощо.¹

Соціальні мережі утворюються на різному підґрунті, об'єднуючи величезну кількість людей за інтересами, соціальним становищем, професійною, гендерною, віковою ознакою, навіть за національним принципом (Druzi.org.ua, Ukrainci.org – неполітична блог-соціальна мережа «Ми-Українці!»). Останні з'явилися після Євромайдану 2013-2014 р.р., після анексії Криму і початку війни на Донбасі, внаслідок чого відбувся відтік україномовних користувачів з російськомовних соціальних мереж).

Цікавим і перспективним є розширення соціальною мережею Facebook можливостей сервісу Safety Check, котрий автоматично активується у разі виникнення кризових ситуацій. Зокрема, у ньому буде доступна опція Community Help (допомога спільноті), яка сприятиме організації взаємодопомоги під час стихійного лиха. Кожен користувач Facebook, який опинився у районі, де автоматично активується опція Safety Check (запускається у випадку, коли з одного місця надходить багато повідомлень про якесь лихо), зможе запропонувати оточуючим або замовити у них їжу, напої, дах над головою та можливість скористатися транспортним засобом. Для зручності відповідна сторінка Facebook містить категорії допомоги, а також її види (розділи «Їжа», «дитячі речі», «одяг» тощо). Крім того, Community Help допоможе у пошуку людей у зоні лиха та забезпечить зв'язок з ними. Спочатку Community Help буде працювати у тестовому режимі лише в умовах природних катастроф і лише у США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Індії та Саудівській Аравії. Після того, як виявлені за час тестового періоду недоліки будуть ви-

¹ Андреев Д. Засоби масової інформації як механізм інтелектуальної комунікації в процесі розвитку інформаційного суспільства. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2015. № 5. С. 56.

правлені, система стане доступною для усіх країн та для всіх кризових ситуацій.¹

Разом із тим, поширення соціальних мереж стикається з істотними проблемами, значною мірою пов'язаними з недостатністю та вадами правового регулювання у цій сфері, на що зверталось увагу правознавцями.²

Зокрема, гострою є проблема долучення до соцмереж дітей, впливу таких мереж на дітей, відповідальності за завдання їм шкоди тощо.

Так, науковці з Університету Шефільда встановили, що чим більше часу діти проводять у оціальних мережах, тим більш нещасними вони почуваються майже в усіх аспектах життя. Як показали дослідження, проведені для інституту The IZA Institute of Labor Economics, перебування у соціальних мережах протягом лише однієї години на 14% знижує вірогідність того, що діти будуть повністю задоволені життям. Діти, які більше часу проводять у Facebook та Instagram, почуваються менш щасливими у тому, що їхньої успішності, зовнішності та родини. При цьому діти, які активно користуються соцмережами, більшою мірою задоволені стосунками з друзями.³

Зазначена проблема в Україні загострюється внаслідок недосконалості законодавства, котре не приділяє достатньої уваги регулюванню таких відносин. Так, поміж особистих немайнових прав і обов'язків батьків та дітей, передбачених ст. 13 СК України, певною мірою проблеми, про яку тут йдеться, стосуються лише положення про права батьків на виховання дитини, на представництво і захист прав та інтересів дитини, а також обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини.

При цьому головною проблемою, як на наш погляд, є спірність питання стосовно того, чи є сам факт доступу до Інтернету корисним чи шкідливим для дитини. З одного боку, не викликає сумнівів, що Інтернет та соціальні мережі є цінним джерелом інформації і можуть

¹ Facebook вводити функцию взаимопомощи во время стихийных бедствий. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2017/02/09/novost/obshhestvo/facebook-vvodit-funkciyu-vzaimopomoshhi-vo-vremya-stihijnyx-bedstvij>

² Радейко Р. І. Соціальні мережі як об'єкт правового регулювання. *ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*: зб. матер. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18 лист. 2016 р.). Львів: НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 133-136.

³ Науковці: в нещасливому дитинстві – винні соцмережі. URL: <http://glavnoe.ua/news/n304610>

бути потужним засобом виховного впливу на дітей. Але так само не викликає сумнівів, що та сама Мережа може бути і джерелом негативної інформації та виховання негативних якостей у дитини. На сучасному рівні розвитку інформаційних технологій у батьків відсутня можливість ефективно контролювати функціонування системи «дитина – Інтернет (соціальна мережа)». Тому за наявності такого потужного конкурента було б невиправданим покладати лише на батьків відповідальність за виховання дітей у тих випадках, коли йдеться про факт існування згаданої вище системи «дитина – Інтернет (соціальна мережа)», ігноруючи при цьому факт існування іншого, «віртуального» чинника.

Варто згадати також, що у судовій практиці європейських країн вже з'явилися справи, пов'язані зі встановленням статусу користувачів соціальних мереж. Зокрема, осіб, які вважаються «друзями» у Facebook.

Так, Касаційний суд Франції у рішенні, опублікованому 5 січня 2017 р. визнав друзів у Facebook «несправжніми друзями», зазначивши, що дружба у соціальних мережах не вважається дружбою у «традиційному» розумінні. Справа розглядалася за заявою паризького адвоката у зв'язку з тим, що адвокатська колегія розглядала скаргу одного з членів проти позивача і при цьому скажник і член цієї колегії були друзями у Facebook. На цій підставі позивач звинуватив колегію в упередженості. Суд не погодився з його доказами, вважаючи, що дружба у Facebook не вплинула на думку Колегії.

Однак у 2015 р. аналогічна справа розглядалася у Бельгії. Суд зобов'язав бельгійця платити колишній дружині аліменти. Той вимагав скасувати це рішення, оскільки адвокат його дружини був другом судді у Facebook. У цьому випадку Верховний суд погодився із заявником.¹

Як на нашу думку, «дружба у Facebook» не є дружбою у «традиційному» розумінні, однак може бути оцінена судом як обставина, що загрожує упередженням розглядом спору, суперечки тощо.

Однією з проблем соціальних мереж є так звані «тролі», котрі діють у мережах поза межами правового поля, виконуючи за плату різ-

¹ https://meduza.io/news/2017/01/09/frantsuzskiy-sud-ob-yavil-druzey-na-feysbuke-nenastoyaschimi-druzyami?utm_source=facebook.com&utm_medium=share_fb&utm_campaign=share

номанітні функції сумнівної якості. Одна з таких функцій це створення уявлення, що потрібні меседжі підтримує велика кількість людей. Іншим завданням тролів є виводити їхніми «коментарями» з себе тих, кого їм задають як супротивника. Існує думка, що реально тролі – це намагання держав повернути собі контроль за соціальними медіа. Наприклад, Facebook, що за визначенням є інструментом з індивідуального породження інформації, завдяки тролям отримує «індустріальний» потік інформації, який завжди буде набагато сильнішим, оскільки він несе єдиний меседж. Деякі країни (Китай, Ізраїль, Росія) мають свої команди тролів, які повинні допомогти їм опанувати вільний чи квазі-вільний Інтернет.¹

Не зайве підкреслити, що згадані та інші проблеми значною мірою зумовлені недостатністю правового регулювання на тому тлі, що, функціонування складної системи інтерактивного громадянського суспільства потребує багатовекторного і багатогалузевого законодавчого забезпечення, чим, власне, і зумовлене значення розвитку «ІТ-права».

Характер співвідношення інтерактивного громадянського суспільства та «ІТ-права» залежить від того, у якому сенсі розглядається останнє: у широкому, вузькому чи спеціальному значенні.

Якщо йдеться про «ІТ-право» у широкому сенсі, під яким розуміється сукупність усіх норм і правил, що регулюють діяльність по використанню інформаційних технологій та інформаційної правомірної активності в Інтернеті, то з таких позицій цілком очевидно, що усі відносини інтерактивного громадянського суспільства є правовим полем «ІТ-права» у широкому сенсі, включаючи як приватноправові, так і публічно-правові його складові.

Але, якщо маємо на увазі «ІТ-право» у вузькому сенсі, тобто регулятивні норми (переважно цивільно-правові), що забезпечують функціонування ІТ-відносин у цивільному (торговому) обігу, то тут, фактично, йдеться про правове регулювання на засадах цивільного права з усіма завданнями, що постають перед цією галуззю у громадянському суспільстві. Разом із тим, на нього покладаються додаткові завдання впорядкування відносин за участі члена такого суспільства (так званої, модульної людини) – забезпечення можливості

¹ Бойко М., «Вголос». 9 березня 2017 р. URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2017/Pocheptsov_Vijna_4_pokolinnya.htm

створення громадських організацій, їхньої діяльності та участі в них особи; гарантування здійснення права громадської активності тощо.

Що стосується «ІТ-права» у спеціальному сенсі, яким є сукупність норм та правил, що стосуються суто сфери ІТ-відносин, то у контексті буття громадянського суспільства воно виконує «службову» роль, впорядковуючи інформаційно-комунікаційні відносини; відносини створення та використання програмного забезпечення; інтернет-відносини тощо.

ІТ-сфера, ІТ-відносини та їхнє впорядкування

Розвиток інформаційних технологій, які істотно впливають на соціальні процеси, стали чинником інформаційної революції, котра, у свою чергу, зумовлює необхідність удосконалення правового регулювання діяльності суб'єктів інформаційних відносин, виробництва, використання, поширення та зберігання електронної інформаційної продукції, захисту прав на інтелектуальну власність тощо.

Разом із тим, виникає низка проблем, пов'язаних з поширенням у суспільстві інформаційно-комунікативних технологій, принаймні частина яких може бути вирішена правовими засобами шляхом впорядкування відносин, що складаються у цій сфері, та узгодження інтересів їх суб'єктів. Цим і зумовлюється актуальність вивчення категорії «ІТ-право», про яку останнім часом усе частіше говорять не лише науковці, але й практики.

Зазначимо, що зараз до ІТ-сфери відносять широке коло різноманітних відносин, які регулюються нормами цивільного, господарського, адміністративного законодавства. Зокрема, у сферу цивільно-правового регулювання попадають «ІТ-відносини» надання послуг програмного забезпечення або його розробки; правового захисту web-сторінок і контенту; юридичної допомоги у відкритті ІТ-бізнесу; юридичного аудиту ІТ-компаній; юридичного обслуговування фрілансерів; оформлення та захисту авторських прав і торгової марки в Інтернет; оформлення договорів купівлі-продажу сайту, домену, бренду тощо; правового забезпечення діяльності Інтернет-магазинів; створення і реєстрації юридичних осіб у цій галузі; ліцензійних угод; захисту прав інтелектуальної власності; захисту інформації тощо.¹

¹ Бачинський Т. Основи ІТ-права. Львів: Апірі, 2016. 136 с.

Звернемо увагу на те, що у контексті дослідження особливостей предмету правового регулювання у ІТ-сфері, використовуються терміни «інформаційні відносини», «інформаційно-комунікативні відносини», «Інтернет-відносини», а також аббревіатура «ІТ-відносини»,¹ котру точніше розшифровувати не буквально, а за сутністю – «інформаційно-технологічні відносини».

Найбільш популярними з них, як об'єкт дослідження, є «Інтернет-відносини», котрі, водночас, є лише частиною більш загальної категорії «ІТ-відносини», під якими розуміємо усю сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі створення і використання інформаційних технологій. «ІТ-відносини» є загальною категорією, що охоплює також і відносини, які складаються у Інтернеті. Разом із тим, останні можуть і не бути «інформаційними», у точному значенні цього слова. Наприклад, у процесі електронної торгівлі може застосовуватися низка категорій, котрі не несуть інформаційного навантаження, а мають «технологічне» значення при оформленні договору, його засвідченні тощо (електронний підпис, електронні реєстри і т.п.).

Таким чином, категорія «ІТ-сфера є ширшою, ніж «Інтернет», оскільки стосується також відносин, що складаються поза Мережею.

З'ясовуючи співвідношення ІТ-відносин та відносин інформаційних, згадаємо про існування у вітчизняній правовій доктрині широкого спектру поглядів стосовно природи, об'єкту, особливостей тощо останніх.² Тому тут лише зазначимо, що, хоча вони мають багато спільного, але не є тотожними. Співвідношення між ними виглядає як часткове накладення кіл, оскільки не всі інформаційні відносини є «технологічними», так само, як не всі «технологічні» – є інформаційними.

Отже, маємо загальну категорію «ІТ- відносин», котра охоплює усю сукупність стосунків між людьми, де мають місце (значення, використовуються) інформаційні (інформаційно-комунікативні) технології. (Припускається, що у перспективі учасником таких відносин може бути і штучний інтелект, але до цього ще маємо трохи часу).

Оскільки маємо справу зі складною системою, котра включає низку підсистем, які у цілому та кожна окремо природно ґрунтуються на систематизації і тяжіють до впорядкування, гостро постає про-

¹ ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів науково-практичної конференції. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2016. 396 с.

² Козинець О. А. Цивільно-правове регулювання зобов'язальних інформаційних відносин: методологія, теорія, практика: дис.... докт. юрид. наук: 12.00.03. К., 2016. С. 18-24.

блема впорядкування та обрання засобів впорядкування, визначення пріоритетів тощо.

Зазначимо, поки, що порядкування відносин у ІТ-сфері можливе двома шляхами:

- 1) за допомогою правового регулювання;
- 2) за допомогою ІТ-засобів (використання можливостей інформаційних технологій).

Із врахуванням існування зазначених шляхів далі детальніше розглянемо проблеми, які тут виникають і мають бути вирішені.

Юридичне забезпечення прав та регулювання «ІТ-сфери»

Відправним моментом при розгляді цього питання є розуміння права як концепту, що поєднує два його бачення: як категорії об'єктивної та як категорії суб'єктивної.

Аналізуючи природу суб'єктивних прав, слід зазначити, що остання залежить від того, яким є підхід до правового регулювання відповідних суспільних відносин: приватноправовим чи публічно-правовим. Приватноправовий підхід ґрунтується на визнанні природних, невідчужуваних прав особи, які не створюються, а лише визнаються і підтверджуються нормами законодавства. Публічно-правовий підхід має основою твердження, що держава не визнає, а створює права особи, наділяючи ними окремих громадян і визначаючи тим самим обсяг правоздатності, а отже й обсяг потенційних суб'єктивних прав кожного з них, який може бути збільшений або зменшений на розсуд самої держави.

З урахуванням викладеного можна зробити висновок, що при характеристиці суб'єктивних прав, засобів їхнього юридичного забезпечення тощо, необхідно, передусім, встановити, чи належать вони до сфери приватного, чи публічного права, тобто чи є елементом зв'язків «горизонтального», чи «вертикального» типу. Відповідно до цього вся система суб'єктивних прав може поділятися на публічні та приватні суб'єктивні права, від чого й залежать засади їхнього юридичного забезпечення.

Зауважимо, що при розгляді цього питання не завжди розрізняються «юридичне (правове) забезпечення» і «правове регулювання».

Зустрічаються, щоправда, праці, у яких поняття «правове забезпечення» розглядається як складна категорія, котра не зводиться до правового регулювання якогось виду суспільних відносин. Так, О. К. Вишняков, розглядаючи напрями правового забезпечення зовнішньоекономічної інтеграції України, поділяв їх на загальні та окремі, визначаючи перший як зняття існуючих взаємних претензій між Україною і ЄС і перехід на новий ступінь стосунків, і, відносячи до другого – імплементацію міжнародних договорів України та інших міжнародно-правових документів, регулювання підприємницьких відносин, інвестиційне регулювання та правову охорону іноземної власності, реформу судової системи та захист приватного бізнесу.¹ Отже, під «правовим (юридичним) забезпеченням» тут мається на увазі не лише правове регулювання суспільних відносин, але й організаційно-правові заходи, що вживаються для досягнення певної мети.

Далі виходимо з того, що «юридичне забезпечення» – це створення юридичними засобами надійних умов для здійснення чогось, вирішення якихось завдань, що являють інтерес для індивіда, суспільства (держави).

Відтак маємо враховувати, що для забезпечення впровадження цивілізаційних феноменів (яким, зокрема, є право) у певне суспільство, держава, як механізм організації життя цього суспільства, має здійснювати в межах правового поля низку заходів. Таким чином відбувається «об'єктивізація» згаданих феноменів (зокрема, права), перехід їх з абстрактного цивілізаційного рівня на рівень цінностей суспільства, правових конструктів та категорій, інституцій відповідної держави.

Держави має докласти значних зусиль, аби впровадити певні цивілізаційні феномени, ідеологію, концепти тощо в життя суспільства. Зокрема, йдеться про створення «ІТ-права», котре формується як симбіоз віртуальної та дійсної реальності, що відображає спроби ввести у звичне правове поле ІТ-відносини, віртуальні за своєю сутністю.

Згаданих зусиль має докладати не лише держава, а й суспільство, оскільки без цього процес уповільнюється, а іноді взагалі стає неможливим. Така умова не є обов'язковою. Проте, у випадках, коли держава проголошує, а іноді – нав'язує суспільству цінності, які суперечать його ментальності і природному шляху еволюції, існує вірогідність

¹ Вишняков О. К. Правове забезпечення зовнішньоекономічної інтеграції України: моногр. Одеса: Юридична література, 2007. С. 66-132.

зворотності процесу. Отже юридичне забезпечення ІТ-сфери не може зводитись лише до видання нормативних актів, а потребує вжиття низки організаційних заходів.

При цьому, оскільки діяльність держави є лише одним із засобів юридичного забезпечення, маємо розрізняти державне та недержавне (громадське) юридичне забезпечення.

У свою чергу, діяльність держави по юридичному забезпеченню ІТ-сфери здійснюється за наступними напрямками:

1) методологічне та доктринальне забезпечення. Розробка концепції, визначення засад юридичного забезпечення тощо; підтримка певної доктрини права. Сюди слід віднести також ідеологічне забезпечення, як форму державних зусиль по створенню світоглядного підґрунтя впровадження нових правових конструктів і концептів у ІТ-сфері;

2) законодавче забезпечення. Сюди можна віднести видання актів законодавства, санкціонування правових звичаїв та норм моралі, що стосуються об'єкта законодавчого забезпечення (ІТ-відносин);

3) забезпечення належної реалізації норм законодавства, які стосуються об'єкта забезпечення (ІТ-відносин), за допомогою відповідних державних інституцій, судової системи;

4) інформаційно-пропагандистське (виховне) забезпечення. Роз'яснення сутності положень, що впроваджуються, мети впровадження тощо. Правова освіта, яка здійснюється у певному напрямку юридичного забезпечення ІТ-сфери;

5) організаційне забезпечення. Визначаються органи, що відповідають за конкретні напрями впровадження, їх компетенція, взаємодія тощо.

Що стосується недержавного (громадського) юридичного забезпечення, то до його форм (видів), передусім, належать:

1) світоглядне забезпечення підґрунтя, яке охоплює й правоментальність суспільства. Цінності, інституції, категорії, поняття, які впроваджуються, мають або бути такими, що не суперечать світогляду більшості суспільства, або адаптованими до визнаних у ньому світоглядних засад;

2) доктринальне забезпечення – у тій його частині, що виникає незалежно від завдань держави щодо наукових розробок (і навіть, попри не зацікавленості держави у таких розробках). Впровадження

правових цінностей, системи права, правових інститутів, державних інституцій має відбуватися за умови готовності до такого впровадження з боку правознавців – фахівців у цих та суміжних галузях;

3) правосвідомість суспільства (населення). Правосвідомість може слугувати як стимулюючим, так і гальмуючим чинником. Цінності можуть впроваджуватися на вже існуюче підґрунтя, але, частіше, така основа формується у процесі їхнього впровадження.

При цьому недержавне (громадське) юридичне забезпечення слід відрізнити від «недержавної системи безпеки», під якою мається на увазі об'єднання зусиль держави та недержавних безпекових структур і організацій тощо з метою організації ефективного захисту національної економіки (підприємництва).¹

Отже, юридичне забезпечення ІТ-сфери здійснюється шляхом використання правових засобів (формування «ІТ-права», «ІТ-законодавства» тощо), а також організаційних зусиль державних органів управління та громадських інституцій (інтерактивного громадянського суспільства).

«ІТ-право» як феномен правового регулювання

Попри те, що останнім часом термін «ІТ-право» широко використовується як науковцями, так і практиками для позначення норм, що стосуються сфери ІТ-відносин, загально визнане бачення сутності цього явища у вітчизняній юриспруденції ще не сформувалося.

Зокрема, «ІТ-право» розуміють як сукупність норм, що регулюють діяльність по забезпеченню інформаційної активності в Інтернет та безпеки інформаційних технологій (тобто, інформаційної безпеки). Водночас, ІТ-право характеризують як мультидисциплінарну науку, як міжгалузевий інститут права ² тощо.

Звідси випливає, що значення надається двом ознакам «ІТ-права»: 1) цей феномен пов'язаний зі сферою ІТ-відносин; 2) він є сукупністю норм (тобто, визначати це «право» пропонується з «нормативістських» позицій).

¹ Крутов В. В., Пилипчук В. Г. Недержавна система безпеки (проблеми становлення і розвитку): монографія. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2013. С. 12.

² Бачинський Т. Основи ІТ-права: посібн. Львів: Апірі, 2016. С. 3.

Розглянемо їх детальніше.

Відразу відмовимось від характеристики «ІТ-права» як комплексної галузі права, оскільки такий підхід, за своєю сутністю, є не вирішенням завдання, а, швидше, ухилянням від з'ясування його сутності. Власне, нічого не додає до усвідомлення сутності «ІТ-права» і визнання його міжгалузевим інститутом права.

Постає питання, чи можна вважати феномен «ІТ-права» галуззю права (законодавства) у традиційному значенні.

Аналізуючи «інформаційні відносини», «інформаційно-комунікативні відносини», «Інтернет-відносини», а також терміно-поняття «ІТ-відносини»,¹ котрий точніше «розшифровувати» не буквально, а за сутністю – «інформаційно-технологічні відносини», і враховуючи викладене раніше стосовно розмаїття буття ІТ-сфери, можна зробити висновок про відсутність підстав розглядати «ІТ-відносини» як цілісний предмет правового регулювання.

Натомість, має йтися про сукупність відносин, пов'язаних зі сферою інформаційних технологій та суміжними сферами. Ці відносини можуть бути цивільними, адміністративними, фінансовими, корпоративними тощо.

До них застосовуються різні методи правового регулювання, (тобто, сукупності специфічних прийомів юридичного впливу на учасників суспільних відносин): як імперативний, так і диспозитивний. Імперативний метод (метод субординації) характеризується тим, що регулювання здійснюється згори вниз і ґрунтується на владно-імперативних засадах. Диспозитивний метод (метод координації) характерний для регулювання на засадах формальної рівності, ініціативності та вільного розсуду учасників відповідних відносин. На процес такого регулювання впливає активність учасників суспільних відносин, які регулюються за його допомогою. У характерних рисах диспозитивного методу проявляються особливості приватного права як наднаціонального феномену, що складається, передусім, із сукупності гуманітарних ідей, правових принципів, правил і норм, що стосуються визначення статусу і захисту інтересів окремої особи (людини).

«Диспозитивний» та «імперативний» методи у різному співвідношенні присутні у галузях права (законодавства), дотичних до ІТ-сфе-

¹ ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів науково-практичної конференції. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2016. 396 с.

ри. Так, для цивільних норм, якими регулюються майнові та немайнові відносини між приватними особами у реальному та віртуальному світі (реалізація права власності, договори про надання послуг, виконання роботи, передачу прав тощо) властивим є диспозитивний метод правового регулювання. Для норм, спрямованих на асекуризацію інформаційної безпеки у цій сфері, захист немайнових прав, інтелектуальної власності, здійснення митного, фінансового, податкового контролю тощо, властивим є застосування методу імперативного.

Ця обставина дає підстави для висновку, що, так само як єдиний предмет, відсутній і спеціальний метод правового регулювання відносин у ІТ-сфері. Натомість, залежно від типу відносин, що регулюються і конкретних завдань можуть застосовуватися цивільно-правовий, адміністративно-правовий та інші методи.

(Тут варто згадати про існування позиції, згідно якій ознакою інформаційного законодавства є «метод правового регулювання – системне комплексне застосування методів цивільного, адміністративного і кримінального права (що визначає міжгалузеву сутність публічно-правового регулювання) з урахуванням методів приватноправового регулювання (на рівні угод, добрих звичаїв, традицій, норм суспільної моралі, ділової етики. Але залишається нез'ясованим питання, чим відрізняється застосування усього того, що входить до цього «комплексу» методів, від звичайного застосування цивільно-правового, адміністративно-правового тощо методів у багатьох інститутах чи підгалузях права, скажімо, у праві інтелектуальної власності, спадковому праві, транспортному праві тощо)».¹

Об'єднуючим чинником норм, що діють стосовно ІТ-сфери, здавалося б, могли б слугувати функції «ІТ-права», тобто головні напрями впливу правових норм на суспільні відносини з метою впорядкування останніх. Тому тут варто коротко згадати основні риси цієї категорії.

Передусім зауважимо, що розрізняють функції, які є спільними для права взагалі, і функції, що є специфічними для певної галузі (специфічні галузеві функції).

Загально-правовими функціями, що проявляються на рівні галузі права, є: 1) функція інформування про правила поведінки; 2) функція

¹ Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Інформаційне суспільство: філософсько-правовий вимір: моногр. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2014. С. 225.

виховання учасників відносин (превентивна); 3) функція регулювання відносин, яка полягає у наданні їх учасникам прав та обов'язків, встановленні правил їхньої поведінки; 4) функція захисту (відшкодування шкоди тощо). Ці функції властиві кожній галузі права, але набувають специфічних властивостей за рахунок предмету (сфера відповідних відносин), методу правового регулювання та засад, на яких здійснюється досягнення мети.

Крім того, галузь права виконує специфічні функції, властиві лише їй, оскільки в інших галузях така мета, як правило, не ставиться).

Але, якщо «ІТ-відносини» не можуть розглядатися як цілісний предмет правового регулювання, тобто, як суспільні відносини, що знаходяться у правовому полі і можуть бути піддані впливу юридичних норм за допомогою певних правових засобів (методів), то і спеціальних галузевих функцій правового регулювання тут не існує.

Отже «ІТ-право» не може розглядатися як самостійна (чи комплексна чи ще якась галузь права), оскільки не відповідає таким критеріям, як наявність самостійних предмету та методу правового регулювання.

Таким чином, оскільки стосовно «ІТ-права», фактично, має місце спроба комплексного підходу до правового регулювання різноманітних відносин інформаційного суспільства, не коректно оцінювати сутність та співвідношення відповідних нормативних масивів з позицій «нормативістського» підходу.

Тому слід визнати, що «ІТ-права», так само, як «Інтернет-права», «інформаційного права» тощо, як галузей права, не існує.

Натомість, з певними застереженнями, може йтися про «ІТ-законодавство», яке застосовується до відносин, що виникають при використанні інформаційно-комунікаційних технологій, хоча часом цей термін не має змістовного наповнення. Втім, слід зазначити, що й у цьому разі йдеться не про «ІТ-законодавство», як галузь, а лише про «віртуальну» сукупність норм, що регулюють різноманітні відносини тим чи іншим чином поєднані зі створенням та використанням інформаційних технологій.¹

¹ Пестова К. В., Кравчук В. В. ІТ-законодавство: проблеми, пріоритети та напрями розвитку. *ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*: збірник матеріалів науково-практичної конференції. Л.: НУ «Львівська політехніка», 2016. С.126-127.

Звісно, це не означає неможливості використання терміну «ІТ-право», так само, як не викликає сумнівів можливість визнання існування феномену «ІТ-права». Однак останнє має характеризуватися з позицій не «нормативізму (позитивізму)», а «цивілізаційного» підходу, коли право розглядається як цивілізаційний феномен, котрий одночасно виступає як елемент соціально-політичного устрою та елемент суспільної свідомості.

Отже «ІТ-право» можемо розглядати як концепт (*conceptus* – думка, уявлення, поняття), тобто як сукупність уявлень, понять, знань, асоціацій, емоцій, що виникають у зв'язку з використанням терміну «ІТ-право», супроводжують і характеризують його.

Однак лише констатація цієї обставини не відповідала б потребам правового регулювання ІТ-відносин в інформаційному суспільстві. Можна, навіть, вважати таке рішення ухилянням від відповіді на виклик часу. Тому маємо дати характеристику «ІТ-права», як концепту.

Отже, виходимо з того, що «ІТ-право» («ІТ-законодавство») є позірною (уявною) сукупністю норм, що регулюють відносини, тим чи іншим чином поєднані зі створенням та використанням інформаційних технологій.

Сфера «ІТ-права» охоплює норми цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, митного, податкового права тощо, котрі складають його як мозаїка певне цілісне полотно. Особливо багато різноманітних ІТ-відносин виникає у сфері цивільно-правового регулювання.

Оскільки розмаїття ІТ-відносин створює на практиці істотні незручності при пошуку та застосуванні актів законодавства, які стосуються таких відносин, виникає необхідність визначення орієнтирів для встановлення кола норм, які можуть бути віднесені до сфери «ІТ-права».

При цьому враховуємо наступні засади визначення правового масиву у ІТ-сфері:

- 1) до сфери «ІТ-права» доцільно відносити лише регулятивні відносини, і відповідно, норми законодавства, що їх регулюють;
- 2) при систематизації та структуруванні «ІТ-права» має бути розрізнення цього поняття у широкому та вузькому сенсі;
- 3) під «ІТ-правом» у широкому сенсі розуміємо сукупність усіх норм і правил, що регулюють діяльність по використанню інфор-

маційних технологій та інформаційної правомірної активності в Інтернеті;

4) структура «ІТ-права» у широкому сенсі виглядає як відносно інтегрована система багаторівневого порядку, котра містить приватноправові та публічно-правові елементи, питома вага яких визначається пріоритетністю інтересів (приватні чи публічні). На цьому підґрунті визначаються особливості методів правового регулювання, що застосовуються у тих та інших випадках;

5) переважання публічних інтересів (забезпечення інформаційної безпеки тощо) означає, що відповідні відносини регулюються лише нормами актів законодавства і не можуть бути змінені або припинені за домовленістю;

6) ІТ-відносини, що належать до приватноправової сфери правового регулювання, переважно є регулятивними, але у деяких випадках можуть також супроводжуватися організаційними відносинами (створення юридичних осіб). Оскільки йдеться про сферу приватного права, де діє принцип «Дозволено все, що не заборонено законом», існування якого забезпечує надання договору значення норми цивільного законодавства, саме за його допомогою складається основний масив норм ІТ-права.

Таким чином, «ІТ-право» у вузькому сенсі може розглядатися як регулятивні норми (переважно цивільно-правові), що забезпечують функціонування ІТ-відносин;

7) можливе також виокремлення «ІТ-права у спеціальному сенсі». При цьому до відповідного нормативного масиву мають бути віднесені вже лише ті норми, що стосуються суто сфери ІТ-відносин: інформаційних відносин; створення та використання програмного забезпечення; інтернет-відносин тощо.

У підсумку можемо зазначити, що фактично йдеться про створення та визнання парадигми: «ІТ-право» – концепт», яка є альтернативною позицією, котрі зараз набули певної популярності у вітчизняній юриспруденції, але не забезпеченні відповідним науково-теоретичним підґрунтям. Такий підхід дає можливість зняти проблеми методологічного характеру, котрі неминуче виникають при спробах визначення «ІТ-права» на основі традиційного «нормативістського» розуміння права.

Структура «ІТ-права»

Грунтуючись на такому розумінні «ІТ-права», можна визначити його структуру (точніше кажучи, основні напрями правового регулювання у ІТ-сфері).

Як згадувалося, наразі до сфери «ІТ-права» включають норми цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, митного, податкового права тощо, котрі складають його як мозаїка певне цілісне полотно.

Але особливо багато різноманітних ІТ-відносин виникає у сфері цивільно-правового регулювання.

Зокрема, сюди відносять: 1) ІТ-договори надання послуг програмного забезпечення або його розробки; 2) ІТ-договори роботи із фізичною особою підприємцем або програмістами; 3) юридичний супровід фрі-лансерів; 4) юридичний аудит ІТ-компаній; 5) правовий захист web-сторінок і контенту; 6) оформлення та захист авторських прав і торгової марки в Інтернет; 7) оформлення договору купівлі-продажу сайту, домену, бренду тощо; 8) правове забезпечення діяльності інтернет-магазинів; 9) створення і реєстрація юридичних осіб у цій галузі; 10) ліцензійні угоди; 11) захист прав інтелектуальної власності; 12) захист інформації тощо.

Таке широке коло відносин (а відтак і правовідносин), які вважаються ІТ-відносинами, потребує систематизації норм, які можуть бути віднесені до сфери «ІТ-права».

Почати, вважаємо, слід з винесення за межі «ІТ-права» норм адміністративного, кримінального, митного, податкового тощо права, оскільки зазначені галузі, як управлінські та охоронні, стосуються (можуть стосуватися) різних видів суспільних відносин, забезпечуючи їхнє впорядкування та охорону. Рівною мірою це можуть бути, скажімо, підприємницькі, аграрні, транспортні, екологічні тощо відносини. Навряд чи, є достатні підстави для включення норм згаданих «забезпечуючих» галузей до складу кожної галузі чи підгалузі права, котре вони «обслуговують». В іншому разі, довелось би книги «Право власності та інші речові права», «Право інтелектуальної власності», «Зобов'язальне право», «Спадкове право» вилучати з Цивільного кодексу, а відповідні розділи цивільного права виводити за межі цієї галузі, оскільки відносини, які регулюються нормами, що містяться

в цих книгах, «обслуговуються також нормами адміністративного, карного, митного, податкового тощо права».

Таким чином, до сфери дії, власне, «ІТ-права» доцільно відносити лише регулятивні відносини, і відповідно, норми законодавства, що їх регулюють.

Наступним кроком систематизації та структурування «ІТ-права» має бути згадуване вище розрізнення цього поняття у широкому та вузькому сенсі.

Під «ІТ-правом» у широкому сенсі розуміємо сукупність усіх норм і правил, що регулюють діяльність по використанню інформаційних технологій та інформаційної правомірної активності в Інтернеті. Структура «ІТ-права» у широкому сенсі виглядає як відносно інтегрована система багаторівневого порядку, що містить приватно-правові та публічно-правові елементи. Необхідність врахування приватноправового та публічно-правового забарвлення ІТ-відносин має враховуватися, аби визначити пріоритетність інтересів (приватні чи публічні) і на цьому підґрунті особливості методів правового регулювання, що застосовуються. Разом із тим, публічно-правові за своєю сутністю ІТ-відносини, можуть складатися і в галузі цивільного права. Наприклад, такими є відносини цивільної відповідальності, відшкодування шкоди, завданої цивільними правопорушеннями у сфері ІТ-відносин. Вони виникають не з правомірних дій; їхні суб'єкти, зміст, підстави і порядок виникнення та припинення визначаються безпосередньо нормами законодавства. Згадані вище відносини за своєю сутністю є або організаційними, або охоронними і ніколи не бувають регулятивними.

Врахування цієї обставини має прагматичне значення, оскільки на практиці потребує врахування тієї обставини, що такі відносини регулюються лише нормами актів законодавства і не можуть бути змінені або припинені за домовленістю.

ІТ-відносини, пов'язані зі створенням та припиненням юридичних осіб, відносини інтелектуальної власності, договірні відносини за участі суб'єктів ІТ-відносин, відносини спадкування тощо, належать до приватноправової сфери правового регулювання. Такі відносини переважно є регулятивними, але у деяких випадках можуть також супроводжуватися цивільними організаційними відносинами (у галузі створення та діяльності юридичних осіб). Оскільки йдеться

про сферу приватного права, де діє принцип «Дозволено все, що не заборонено законом», існування якого забезпечує надання договору значення норми цивільного законодавства, можна стверджувати, що саме за його допомогою складається основний масив норм ІТ-права.

Таким чином, «ІТ-право» у вузькому сенсі це регулятивні норми (переважно цивільно-правові), що забезпечують функціонування ІТ-відносин.

Перед тим, як визначити структуру «ІТ-права» у вузькому сенсі, слід врахувати доцільність виокремлення групи норм, присвячених загальним положенням законодавства, що стосуються ІТ-права..

Із врахуванням зазначеного, структура «ІТ-права» у вузькому сенсі виглядає наступним чином:

1) норми цивільного законодавства, що стосуються ІТ-відносин (можуть бути застосовані для регулювання ІТ-відносин). До них належать засади цивільного законодавства; положення про аналогію закону та аналогію права; підстави виникнення цивільних прав та обов'язків у сфері ІТ-відносин; самозахист та захист суб'єктивних прав; положення про об'єкти цивільних прав, зокрема, про інформацію, як такий об'єкт; положення про правочини; представництво; строки та терміни; захист особистих немайнових прав фізичної особи тощо;

2) норми, що стосуються суб'єктного складу ІТ-відносин. Сюди мають бути віднесені положення про створення та припинення юридичних осіб; визначення видів юридичних осіб і форм товариств, які можуть створюватися для забезпечення діяльності у ІТ-сфері; положення про внесення продуктів ІТ у якості частки у статутному фонді; норми, що опосередковують внутрішньо корпоративні відносини; захист прав корпорацій;

3) норми цивільного законодавства, що стосуються прав інтелектуальної власності. Зокрема, положення, що стосуються визначення інформації та об'єктів прав інтелектуальної власності; правового обслуговування програмного забезпечення; захисту інформації та прав інтелектуальної власності; оформлення та захисту авторських прав і торгової марки в Інтернет; правовий захист web-сторінок і контенту; положення про ліцензійні угоди тощо;

4) норми цивільного законодавства, що стосуються договорів у сфері ІТ-відносин. Зокрема, загальні положення про договори, їх

укладення, зміну, виконання, припинення та способи забезпечення належного виконання; договори про надання послуг програмного забезпечення або його розробки; договори роботи із фізичними особами-підприємцями або програмістами; договори про юридичний супровід фрі-лансерів; договори про юридичний аудит ІТ-компаній; договори купівлі-продажу сайту, домену, бренду тощо; договори про правове забезпечення діяльності інтернет-магазинів; концесійні договори; ліцензійні угоди; договори про сумісну діяльність у сфері ІТ-відносин тощо;

5) норми цивільного законодавства, що стосуються недоговірних відносин у сфері ІТ. Зокрема, положення про оголошення винагороди, конкурсу щодо продуктів ІТ; діяльність у сфері ІТ в інтересах іншої особи без її доручення; відшкодування шкоди, завданої у сфері ІТ; повернення безпідставно отриманого (збереженого) майна у сфері ІТ тощо;

6) норми цивільного законодавства, що стосуються спадкування у сфері ІТ. Зокрема, положення, що стосуються складання заповіту на продукти ІТ та його виконання; спадкування інтелектуальної власності на продукти ІТ, авторських прав на них тощо; поділ успадкованих прав на продукти ІТ між кількома спадкоємцями; переходу прав на продукти ІТ за спадковим договором тощо;

7) норми сімейного законодавства, що стосуються виникнення права спільної сумісної власності подружжя на продукти ІТ та права спільної часткової власності членів сім'ї на такі продукти; поділ спільної сумісної власності подружжя на продукти ІТ; встановлення права власності на продукти ІТ за шлюбним договором; захист прав неповнолітніх членів сім'ї у таких відносинах тощо.

Оскільки така структура може стосуватися не лише ІТ-права у вузькому сенсі, але й інших однотипних нормативних масивів (скажімо, підприємницького права, корпоративного права тощо.), доцільним є структурування «ІТ-права у спеціальному сенсі» у залежності від видів ІТ-відносин. При цьому до відповідного нормативного масиву мають бути віднесені вже лише ті норми, що стосуються суто сфери ІТ-відносин: інформаційних відносин; відносин створення та використання програмного забезпечення; Інтернет-відносин тощо.

Висновки

Формування інформаційно-комунікаційних технологій істотно вплинуло на розвиток суспільства, стало чинником інформаційної революції, зумовивши виникнення єдиного світового інформаційного простору. Відповідно, сформувалося середовище, яке отримало назву «інформаційне суспільство», як таке, що має безпосередній стосунок до інформації та інформаційних технологій. У вузькому значенні інформаційне суспільство – це: 1) суспільство, в якому виробництво, розподіл і споживання інформації є основною сферою діяльності; 2) суспільство нового типу, що формується внаслідок вибухового розвитку та конвергенції інформаційних та комунікаційних технологій, в якому головною умовою добробуту стає знання, здобуте завдяки безперешкодному доступу до інформації та вмінню працювати з нею; глобальне суспільство, в якому обмін інформацією не має меж; яке сприяє взаємопроникненню культур, водночас відкриваючи кожному співтовариству нові можливості для самоідентифікації; 3) вид постіндустріального суспільства, основою умовою формування якого є високотехнологічні глобальні інформаційні мережі, де інформація розглядається як товар, основна соціальна цінність. У інформаційному суспільстві виникає низка проблем, пов'язаних з поширенням у суспільстві інформаційно-комунікативних технологій, принаймні частина яких може бути вирішена правовими засобами шляхом впорядкування відносин, що складаються у цій сфері, та узгодженням інтересів їх суб'єктів. Цим і зумовлюється актуальність вивчення категорії «ІТ-право».

«ІТ-право» як концепт, іманентно властивий сучасній цивілізації, сучасному постіндустріальному (інформаційному) суспільству. При цьому слід визнати, що «ІТ-права», так само, як «Інтернет-права», «інформаційного права» тощо, як галузей права, не існує.

Натомість, з певними застереженнями, може йтися про «ІТ-законодавство», яке застосовується до відносин, що виникають при використанні інформаційно-комунікаційних технологій, хоча часом цей термін не має змістовного наповнення. Втім, слід зазначити, що й у цьому разі йдеться не про «ІТ-законодавство», як галузь, а лише про «віртуальну» сукупність норм, що регулюють різноманітні відносини тим чи іншим чином поєднані зі створенням та використанням

інформаційних технологій. Отже «ІТ-право» можемо розглядати як концепт (conceptus – думка, уявлення, поняття), тобто як сукупність уявлень, понять, знань, асоціацій, емоцій, що виникають у зв'язку з використанням терміну «ІТ-право», супроводжують і характеризують його.

Сфера «ІТ-права» охоплює норми цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, митного, податкового права тощо, котрі складають його як мозаїка певне цілісне полотно. Особливо багато різноманітних ІТ-відносин виникає у сфері цивільно-правового регулювання. При цьому враховуємо наступні засади визначення правового масиву у ІТ-сфері:

1) до сфери «ІТ-права» доцільно відносити лише регулятивні відносини, і відповідно, норми законодавства, що їх регулюють;

2) при систематизації та структуруванні «ІТ-права» має бути розрізнення цього поняття у широкому та вузькому сенсі;

3) під «ІТ-правом» у широкому сенсі розуміємо сукупність усіх норм і правил, що регулюють діяльність по використанню інформаційних технологій та інформаційної правомірної активності в Інтернеті;

4) структура «ІТ-права» у широкому сенсі виглядає як відносно інтегрована система багаторівневого порядку, котра містить приватноправові та публічно-правові елементи, питома вага яких визначається пріоритетністю інтересів (приватні чи публічні). На цьому підґрунті визначаються особливості методів правового регулювання, що застосовуються у тих та інших випадках;

5) переважання публічних інтересів (забезпечення інформаційної безпеки тощо) означає, що відповідні відносини регулюються лише нормами актів законодавства і не можуть бути змінені або припинені за домовленістю;

6) ІТ-відносини, що належать до приватноправової сфери правового регулювання, переважно є регулятивними, але у деяких випадках можуть також супроводжуватися організаційними відносинами (створення юридичних осіб). Оскільки йдеться про сферу приватного права, де діє принцип «Дозволено все, що не заборонено законом», існування якого забезпечує надання договору значення норми цивільного законодавства, саме за його допомогою складається основний масив норм ІТ-права.

Таким чином, «ІТ-право» у вузькому сенсі може розглядатися як регулятивні норми (переважно цивільно-правові), що забезпечують функціонування ІТ-відносин;

7) можливе також виокремлення «ІТ-права у спеціальному сенсі». При цьому до відповідного нормативного масиву мають бути віднесені вже лише ті норми, що стосуються суто сфери ІТ-відносин: інформаційних відносин; створення та використання програмного забезпечення; інтернет-відносин тощо.

Ключові слова: ІТ-право, ІТ-відносини, інформаційне суспільство, інтерактивне громадянське суспільство, інформаційні технології, правове регулювання, концепт, соціальні мережі, приватне право, юридичне забезпечення.